

EMLÉKEZTETŐ

A KÍSÉRLETEZŐ EMBER

NÉMETH LÁSZLÓ

ÉRTELMISÉGVIZSGÁLAT

A mai iskola az egész embert akarja nevelni, nemcsak az értelmét. Az iskolakapukon kilépő ezért találkozik déltájt egy óriás kannát cipelő bácsival, s a tornaterem-lejáró mellett ezért csörögnek az ebédeltetőben a kanalak, e tejeskanna bablevesét várva. A gondozónővér előtt ez az emberápoló hajlam emelteti fel a váratlan behívott szegénykönyvesek talpát (különben mindegyik lyukas cipőben jönne a razziára), amint az erkölcsi esetek füzetét is ugyanez az igény röpítette ki, ugyanezen nővér aktatáskájában, az elcsavargott fiú meglepett otthonába. Én, az orvos, a teljes nevelés jogán foglaltam el egy földszinti tantermet; a szívvizsgáló, tüdőgondozó ezen a címen ragad ki az iskolából egész osztályokat. De maguknak a tanároknak egy része is az egyoldalú értelmi nevelés kiegészítéséért kapja a fizetését. Ének, rajz, kézimunka az egész ember tárgyai; a „csendes napok” a lélekért kurtítják meg a tanévet; a testnevelés az ép testért kapott fölemelt óraszámot; a jó kézilabdásokat a kollektív és agonális szellem ápolására engedjük keresztül év végén. Minden az egész ember nevében történik; csak a régimódi tanárok zúgolódnak az értelem nevében: maholnap már nem is tanítunk, csak dajkálunk meg rubrikázunk.

A zúgolódóknak nincs egészen igazuk. Az ősi, értelmi nevelés ügye jobban áll, mint hiszik. Az iskolában töltött idő öt-hatodrésze még ma is az értelem nevelésére megy. Az emlékezet a maga lexikonját falja; a gondolkozás törvények felismerésében erősödik; a képzettársítás cikáz és összetart, vagy ahogy most mondják: koncentrál; az előadókészség küzd a nyelvel és a tollal. Mindez értelemfejlesztés vagy legalábbis értelem-megrakás, aszerint, hogy értelmünk fejlődni tud vagy megrakodni. Az iskola század-, sőt ezredévek óta mindig ezt

csinálta, s ma is ezt csinálja – jól. Az egész ember nevelése egyelőre igény, mely intézményeket, szempontokat és jelszavakat vet föl, de messze van attól, hogy az értelmi nevelést, mint részt az egész, magában foglalhassa. Az iskola (a külsőleges „katonás” fegyelmetartáson kívül) az egész embert csak annyira képes nevelni, amennyire (s ez nem jelentéktelen!) a rendszeres értelmi tevékenység általában embert nevel. A többi intézmény e mellett a kiforrt, maradi rendszer mellett munkát és pénzt emésztő keret, amelynek előbb-utóbb komolyan le kell vizsgáznia. Vagy lesz a szép célon kívül komoly alapja is az egész ember nevelésének, vagy visszazárkózik az iskola oda, ahol régtől illetékes, az értelmiség területére.

Ne ijedjünk meg a valóságtól: az értelmiség közt, amelyre a tanár kíváncsi, s a szervezet közt, amelyre orvos, testnevelési tanár figyel, a pedagógiai gyakorlatban egyelőre szakadék ást. Hiába mondjuk, hogy a kettő kiegészíti egymást, ha ennek a „kiegészítésnek” érdeklődésünkben, tanári és orvosi figyelmünkben nem felel meg semmi sem. Hogy e „kiegészítés” módjáról fogalmat nyerjek, polgárinkban a Pedagógiai Szeminárium füzeteivel több száz értelmiségvizsgálatot végeztem (és végeztettem). Két tanulmányban is volt már szó e vizsgálatok tanulságairól. Az egyikben (*Munka közben*) az értelmiségindexekben tükröző értelmiséget igyekeztem testi fejlettség és iskolai előmenetel közt elhelyezni. Azt láttam, hogy az értelmiség szorosabban tapad a testi fejlettséghez, mint az előmenetelhez. Már testi fejlettség és előmenetel közt sincs olyan laza viszony vagy pláne ellentét, mint egy iskolaellenes közvélemény hiszi; az értelmiségvizsgálat pedig az ellentétet bizonyító esetekben is igen sokszor a testi fejlődés mellett vall. Rosszul fejlett jó tanulók közepes értelműek, jól fejlett rossz tanulók pedig eleven eszűek lehetnek. Magyarázat: a gyengébb, engedékenyebb fiú behódol az iskolának, és jó osztályzatot vív ki; a féktelen testű és értelmű (különösen, ha szociális okok is zaklatják) összeütközik, s iskolailag elzúllik. A másik tanulmányban (*Az iskola „összetétele”*), az értelmiség számszerű mérésével szemben, a próbákban megnyilatkozó értelmi minőséget hámoztattam. Az asszociációs próbán mutattam be (a tanuló minél több szót ír egymás alá egy tiszta lapra), hogy mennyi mindent lehet ebből a szóárból kiolvasni, ami a leírt szavak számából sosem derül ki. Ha mi arra törekszünk, hogy a részletes orvosi leírás s a sok vonásból álló tanulmányi profil közé hasonló változatos értelmiségképet írjunk, akkor próbafüzeteinkből nem rész-értelmiségek (emlékezet, képzelet, asszociáció stb.) algebrai összegét kell kiszámolnunk. Fontosabb, hogy az értelmiség jellegét s lelki-teszt gyökereit felkutassuk.

Ma az egész szociális-teszt-értelmi vizsgálatanyag áttekintése után e két tétel sokkal általánosabban fogalmazható. Ahogy a kiválasztásnak nem monopol szerve a vese, a vérkeringésnek a szív- és az érrendszer, a légzésnek a

légcső és a tüdő, hanem az egész szervezet az, amely kiválaszt, kering és lélegzik (gondoljunk egyik oldalon az ideg- és hormon-, másikon a sejtfolyamatokra), úgy „lelki és szellemi” működéseknek is csak egyik szervük az agy; a belső elválasztásos mirigyek, a vérérmozgató idegek útján egész szervezetünk bejátszik gondolatainkba s érzéseinkbe. Ha a léleknek tokot keresünk, az csak az egész test lehet, s nem a kivértelenített agy. Ha a pajzsmirigyem meggyorsíthatja agykérgem anyagcseréjét, s ereim összehúzódása elronthatja közérzetemet, akkor a lelkem éppúgy lakosa (vagy ha tetszik, esszenciája) pajzsmirigyemnek s érmozgató rendszeremnek, mint büszke agytekevényeimnek. Mikor a szíven az indokok alkati és önkényes szervtulajdonságokat szétválogattuk, rájöttünk már, hogy a szerveknek annyiban van alkatuk, amennyiben túlterjednek önmagukon (a szív alkata: a szív külső ingerei, hormonjai, anyagcseréje). Ugyanígy van az aggyal is. Neki is van egy alkati s egy titokzatos faji-egyéni őspete-zónája. Az elsőben: a szervezet árad rá, s önti el az elmét, a másikkban az elme állja sajátságait. Az első előtönt öv: az érzelmek s ösztönök öve, a másik a póre értelmiségé. Érzelem, ösztön (s talán a morál is) inkább alkati, az értelmiség inkább faji, családi és egyéni.

Hogy az ösztönök agy és szervezet örökös váltóáramából élnek, minden magyarázat nélkül is belátható. De mik az érzelmek (akár az agy termeli őket a szervezetnek, akár a szervezet az agynak)? Az agykéreg, tudjuk, problémamegoldó szerv. A világ érzékszerveinken s szervérzéseinken át feladványokat ad fel a benne lakó értelemnek. Akár egy villamos elől térünk ki századpillanatok alatt, akár egy meglepő csillagászati tényen gyötrődünk évtizedekig: az érzékszervek megoldást váró konstellációt létesítettek benne, melyből csak megfelelő tettel (egy ugrás vagy Kepler tétele) szabadulhat. De mivel az értelem természettől lusta, kellett valami alá, ami szorongassa, sarkállja s megjutalmazza. Ez az érrendszer, helyesebben érmozgató idegrendszer. Minden bonyolult értelmi konstelláció (gond, meg nem oldott élethelyzet, tudományos vagy művészi feladat) súlyos, szorongató érállapottal jár (ezért székhelye a szív az érzelmeknek), s minden szabadulás a gondtól megkönnyebbüléssel, értágulással (az öröm kipirít). E gondolat, melyre Freud élcelemzése vezetett (az élcnél azért kacag fel az ember, mert egy bonyolult, talányos dolog hirtelen megoldódik, s ez a gyors megoldás csap ki arcizmainkra a nevetésben s a kedélyre a jókedvben), az érzelmek élettanában is támaszt talál. Lehmann kísérletei óta tudjuk, hogy az érzelmek, mint indulat, szégyen, félelem, jellegzetes reakciókkal járnak. De ugyanez az érzelmi rezonátor-rendszer nemcsak az értelem felől szólaltatható meg, hanem a szervezet mélye felől is. Vérünk vígsága vagy szomorúsága rajta át árad ki, gondolatokat, tetteket sodorva maga előtt. Az értelem érzelmek útján testállapotokat teremt, a testállapotok az érzelmek útján értelmi állapotokat. Az érzelmiség olyan hegedű az értelem

kezében, melyen néha a hegedűs játszik, néha ő játszik a hegedűsön. Összekapcsoltságuk miatt elkerülhetetlen, hogy az értelmiség őspete sajátosságai, pl. képzelet vagy korlátoltság, az érzelmeken át az alkatot is ne módosítsák. (Magamon tapasztalom, hogy a szelíd Hölderlin és Mozart súlyos alkati zaklatottságot csillapíthatnak). Másrészt az alkat is magához neveli az értelmiségen át az értelmet: heréljenek ki valakit, ha nem Narzész, előbb-utóbb herélt gondolatai lesznek. Hogy a szervezet – s az alkat – ezenkívül az idegsejtek anyagcseréjén át közvetlen is hat az értelmiségre, nem kér magyarázatot . . .

